

УДК [130.2:572]:316.613.434

В. М. Слюсар
кандидат філософських наук, доцент,
докторант кафедри філософії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

«РАЦІОНАЛЬНЕ» НАСИЛЛЯ В СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

Насилля є онтологічною характеристикою соціального буття й виявляється в різноманітності своїх форм. Суспільні трансформації позначаються зміною форм насилля, які домінують на різних їх стадіях. Якщо руйнування й установлення одних соціальних норм і правил передбачають вплив стихійних, часто ірраціональних факторів, зростання рівня агресії в суспільстві, то реалізація й підтримка наявних – раціональних факторів. Примус є атрибутом насилля, але якщо в «міфічному» та «божественному» насиллі ключовим є його застосування, то в «раціональному» – загроза застосування. Утім унікальною є тенденція, за якою хоча запобігати відкритим формам насилля покликане державне насилля, але воно у своїй тотальності стає самопричинним, тобто насилля здійснюється заради насилля. Це актуалізує необхідність осмислення змісту «раціонального» насилля, яке, на відміну від державного та ірраціонального, володіє комплексом інструментів непрямої дії та має гуманістичну спрямованість.

Проблема насилля була й залишається актуальним предметом дослідження як у філософських науках, так і в багатьох інших, які охоплюють соціогуманітарну сферу життя. Здійснюються спроби системного аналізу цього соціального феномена та форм його виявів у міждисциплінарній площині, зокрема в колективних монографіях «Насилля: тенденції, структури, проблеми аналізу» (за ред. В. Гайтмейера та Г.-Г. Зьоффнера), «Міжнародний довідник з насилля» (за ред. В. Гайтмейера та Дж. Хейгана), «Насилля: міждисциплінарний довідник» (за ред. К. Гудеуса й М. Кріст). У вітчизняних дослідженнях насилля розкрито як предмет філософських рефлексій у працях В. Остроухова; особливості насилля у XX столітті й аналіз сучасних пошуків шляхів його подолання – у філософських розвідках П. Сауха.

Метою статті є дослідити раціональні засади здійснення насилля, визначення основних рис «раціонального» насилля, утвердження якого в суспільстві в процесі суспільних трансформацій означає завершення домінування «божественного», дія якого ґрунтується на сприйнятті встановлених норм і правил на основі віри.

Історично «раціональне» насилля як форма насилля в західноєвропейському суспільстві утверджується в епоху Нового часу. Такого висновку дійшов Р. Козеллек у праці «Криза і критика. Студії до патогенези буржуазного світу», в якій аналізується історична епоха XVIII століття, акцентується увага передусім на характері абсолютизму, змісті й ролі просвітництва, джерелах Французької революції, які позначаються автором як духовно-історично пов'язані [1]. Однією з основних ознак Нового часу Р. Козеллек виокремлює перехід від насилля совісті (засновується на провині індивіда перед собою) до насилля розуму (на провині перед іншими) [2, с. 57]. Сформована в цей період ідеологічна впевненість в обов'язковості інтелектуальних форм аналітико-синтетичної діяльності, а також у «проникливості» об'єктів для «світла розуму», здатності інтелекту конструювати всі види діяльності й усувати деструктивні наслідки негативних емоцій утворили, на думку С. Кримського, – ядро концепції раціональності [3, с. 550]. Саму раціональність не варто зводити виключно до логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, навпаки, вона містить у собі проблему людини, має різні форми існування. Раціоналізація соціальних процесів полягає у їх теоретичному осмисленні й, звісно, у різних формах здійснювалася протягом усієї історії людства, а не лише з Нового часу. У практичній площині це відображалось в якості законів, статутів,

декларацій чи у звичаєвому праві. Раціоналізація насилля передбачає підкорення їм і наявність системи стимулів для уникнення насилля з боку відповідних контрольно-каральних інституцій. У багатьох народів існувало право кровної помсти як відплати насиллям за насилля, яке слугувало методом утримання соціального дисбалансу, тобто всі роди й племена намагалися утриматися від учинення насилля, оскільки в такій же мірі вони зазнавали від постраждалих. З одного боку, порушення рівноваги призводило до тривалих конфліктів між родами, а з іншого боку, як показує Р. Бейтс на прикладі племені нуер, яке мешкає на території сучасного Південного Судану, доводить, що саме готовність членів племені нуер до застосування насилля є стримувальним фактором, у результаті чого насилля застосовується в найбільш крайніх випадках [4]. Тому, коли ми говоримо про епоху Нового часу, радше варто стверджувати про якісно інший рівень раціоналізації цього періоду, особливо з підвищенням освіченості населення, що позначається охопленням усіх сфер соціального буття. Прагнення зафіксувати усталені соціальні порядки, «узаконити» насилля з боку влади відомі з найдавніших часів, а раціоналізація насилля через контроль над поведінкою колективної особи через мораль і культуру – з появи суспільства загалом.

А. Карась наголошує, що насилля є культурним і суспільно-політичним феноменом, який відповідає певним формам раціональності, а також критики й контролю [14, с. 123]. «Раціональне» насилля реалізується як щоденна практика, перетворюється в системні норми поведінки, звичаїв, має здатність виражатися в моделях способів життя, набувати етичної легітимності. «Раціональне» насилля здійснюється набором військових і поліцейських організацій, чия діяльність на основі права здійснювати насилля легітимізована. Звісно, у демократичних та авторитарних суспільствах різні механізми контролю над діяльністю держави і способи легітимації, але подібні принципи пояснення необхідності застосування насилля: збереження соціальної стабільності, безпека життя людей, дотримання встановлених прав і правил тощо. Прикладом «раціонального» насилля може бути застосування сили під час затримання злочинця (убивство терориста, який захопив заручників), моральний тиск і адміністративний примус до проституток, правила дорожнього руху, які обмежують свободу пересування, тощо. Усі способи пояснення здійснення насилля, по суті, зводяться до фіксації певної системи правил, з якою в цей момент розвитку суспільства погоджується чи змушена погодитися основна частина населення. Також і переконаність у незаперечності дії «раціонального» насилля за визначеними правилами формується по-різному: від авторитету лідерів чи правлячих еліт до всезагального включення громадян до його реалізації, зокрема до прийняття й подальшого внесення змін до законів, до здійснення судових процесів через участь у ролі присяжних чи народних суддів.

Раціональність як характеристика соціальних відносин, з одного боку, визнає монополію на насилля державою як соціальною організацією, яка реалізовується через відповідні соціальні інститути, а з іншого – свідомо відмова від насилля його суб'єктів заради певної економічної чи політичної вигоди. Цікавим для обґрунтування цієї позиції є аналіз методу розв'язання проблеми насилля в природній державі Д. Нортон, Дж. Уоллісом, Б. Вайнґастом у праці «Соціальні порядки та насилля». Еліти-члени панівної еліти задля збереження привілеїв один одного обмежують доступ інших до них, запобігаючи насиллям та боротьбі між собою, оскільки це призведе до зниження їх власних рент.

У ситуації ж послаблення влади, коли основну роль відіграють індивіди, які спеціалізуються на насиллі, й основна загроза для них – це такі самі спеціалісти із насилля, рівновагою для взаємовідносин між ними є збереження озброєння й продовження боротьби. Але за умов, що кожен із цих спеціалістів отримує більшу економічну ренту з контрольованої ним землі, робочої сили й ресурсів за мирних умов, то виникне стійка впевненість у тому, що потрібно в інтересах іншого спеціаліста утриматися від боротьби [5, с. 65]. Ураховуючи, що невійськові еліти мають власні ренти, що рента кожної еліти залежить від обмеженого доступу, усі вони мають стимули для підтримки та збереження панівної коаліції, оскільки в разі виявлення неспроможності до цього виникає ризик насилля і втрати ренти. У більш відкритих суспільствах на перше місце виходить вільний для різних груп доступ до соціальних систем, передусім політичної, які здійснюють контроль над насиллям шляхом стримування, тобто загрозою покарання та позбавлення недержавних організацій доступу для надання організаційної підтримки, використовуючи відповідні конституційно-правові засоби [5, с. 70]. Такий підхід заперечує можливість використання нелегітимних засобів, які визнаються в конкретній історичній період розвитку соціуму як насильницькі, що дає змогу забезпечити ненасильницьку конкуренцію в економічній, політичній та інших сферах суспільства. Також не можна ототожнювати «раціональне» насилля й державне. Маючи спільну рису – монополію держави на насилля – та відповідні організації для його здійснення й запобігання йому, «раціональне» містить у собі й інші інструменти – мораль, громадська думка тощо. Отримання права монополії на насилля державою пройшло складний еволюційний шлях від осмислення філософами, політологами, правознавцями з періоду Нового часу до його законодавчого затвердження в конституціях і правових системах із початку XIX століття.

Р. Бейтс, А. Грейф і С. Сінх пов'язують стримування діяльності суб'єктів насилля, які, по суті, є і фахівцями щодо його застосування (вони їх позначають фігурою «G»), із добробутом. Різні соціальні моделі так організують насилля, що воно стає соціально продуктивним і джерелом підвищеного добробуту, найбільш ефективна рівновага в грі з G підтримує й більш високий рівень добробуту, ніж за умови створення найбільш ефективної рівноваги в грі без G, тобто тій, у якій немає насильства [6, с. 625]. Нерівновага ж призводить до втрати добробуту, оскільки за таких умов відбувається або переключення від виробничої діяльності до постійного пошуку захисту від насилля, або через систему оподаткування для фахівців у галузі насилля («G») втрата стимулу виробництва. Отже, «раціональне» насилля має у формі норм і правил відображати цю рівновагу, а критерієм їх ефективності є добробут.

Основним інструментом «раціонального» насилля є переконання. Утвердження в суспільній свідомості, що чинна система соціальних норм і правил є, по-перше, ідеальною в конкретний історичний момент розвитку суспільства, по-друге, є гарантом соціальної стабільності й рівноваги. «Раціональне» насилля виражається у формі політичного, а також легітимного, по суті, є органічною складовою соціального буття. Це пояснюється реалізацією владою свого принципу – принципу панування, який, у свою чергу, вимагає постійного управління. А це потребує, з одного боку, установки людської поведінки на підпорядкування панівним елітам, які домагаються права бути носіями легітимного насильства, а з іншого боку, за допомогою цього підпорядкування розпоряджаються тими речами, які в разі потреби залучаються для застосування фізичного насилля [7, с. 648]. Але, погодимося з Н. Луманом, жорстокість і корисливість являють собою ексцеси, які сумісні з багатьма суспільними станами, але лише до тих пір, доки домінуюча інституційна влада не буде похованою під їх тягарем [8, с. 32]. Утім варто стверджувати лише про тенденцію впливу суб'єктивного фактора, який ставить під сумнів установлене переконання, оскільки діяльність державних осіб на основі зазначених принципів визнається загрозою ста-

більності, що легітимізує застосування системного насилля стосовно них, делегітимізує владу, стає джерелом появи нових соціальних міфів, ідей, а отже, спричиняє появу «міфічного» насилля.

Окрім об'єктивних факторів, які детермінують утвердження «раціонального» насилля, варто вказати на суб'єктивний – роль політичних лідерів організовувати діяльність військової та інтелектуальної еліт. П. Слотердаjk у контексті власного вчення про людський зоопарк говорить про необхідність рівномірного вплетення в тканину суспільства двох оптимумів людської породи: військової мужності й філософсько-гуманної розсудливості, адже превалювання кожної з них породжує специфічні дегенерації: превалювання першої може призвести до мілітаристської праги війни з її руйнівними наслідками, другої – до приватизму інтелектуального мовчання, віддаленості й байдужості від соціальних проблем [9, с. 53]. Тому державні лідери «вичесують», тобто здійснюють селекцію, представників цих еліт, поєднання яких урівноважує насилля інтелектом.

Функціональне заміщення розумом насилля в суспільстві описано М. Фуко у працях «Історія божевілля у класичну епоху» та «Наглядати й карати», в яких він розглядає відносини насилля в «дисциплінарному суспільстві». У ньому розум, на його думку, хоча й протиставляється насиллю, прямує до тієї ж мети. Насилля, по суті, завдяки розуму саме стоїть перед загрозою насилля, яким є мікрофізика влади, що використовує насилля як інструмент формування поведінки індивіда. Дисципліна ж, за М. Фуко, «повинна також приборкувати всі сили, що виникають із самої структури організованої безлічі, нейтралізувати вияви протидії, які породжені цими силами й чинять опір владі, яка прагне взяти гору над безліччю: хвилювання, бунти, стихійні організації, коаліції – усе, що встановлює горизонтальні зв'язки» [10, с. 322]. Отже, «раціональне» насилля актуалізує дисципліну як форму соціальної організації, надаючи їй логічного обґрунтування.

Детермінантом функціонування «раціонального» насилля є відкритість культурної та правової системи до соціальних змін, що полягає в зміні відповідних до запитів соціальних спільнот норм і правил при збереженні їх цілісності. Дослідження соціологів П. Лупші, Дж. МакКінона, С. Баркана, Л. Сноудена доводять, що пригнічення каналів участі в політичній діяльності, зокрема неспроможність виражати потреби певних соціальних груп і спільнот через законні канали, спричиняє насилля як форму протесту [11, с. 10]. А протестний характер позначається впливом ірраціональних, агресивних складових насилля, що призводить до утвердження «міфічного».

«Раціональне» насилля здійснюється за принципом рельєфності бінарної опозиції. Він передбачає, як стверджує відомий український філософ С. Кримський, «принципову й при чому чітку (рельєфну) розрізнованість у всіх ситуаціях, що відповідають умовам раціонального пізнання, істини і брехні, правди і кривди, реального та ілюзорного, суб'єктивного й об'єктивного, осмисленого і неосмисленого тощо» [3, с. 556]. У соціальному контексті щодо здійснення насилля дія цього принципу передбачає розрізнованість на «законне – незаконне», «справедливе – несправедливе», «конструктивне – деструктивне», «те, що підтримує відносну соціальну стабільність, – те, що її порушує». Тобто «раціональне» насилля фіксує певну усталену систему норм і правил, порушення яких дає контролюючим інституціям змогу застосувати комплекс санкцій проти суб'єктів дії, які класифікуються в опозиції загрози цієї системи. Також принцип рельєфності бінарної опозиції реалізується спільно з принципом нормальності, тобто визнання, що всі досліджувані явища тяжіють до норми, на основі чого виробляється установка на пояснення всього суцього не у відхиленні від зразка, а в певному збалансованому, гармонізованому чи симетричному стані [3, с. 557]. Визнання певної системи соціальних норм і правил зразком дає можливість раціонально пояснити необхідність застосування насилля щодо тих осіб чи груп, чії дії виходять за межі зразка. При цьому йдеться не про суворе дотримання всіх зразкових приписів, а про збалансоване,

тобто в суспільстві встановлюються правила, що за одні види порушень застосовується примус без застосування насилля, а за інші – покарання насильницького характеру.

«Раціональне» насилля є більш тривалим щодо інших форм, оскільки його здійснення пов'язане з функціонуванням нововстановленої системи правових відносин, у якій через комплекс прийнятих законів, законодавчих та інших юридичних актів фіксуються межі «дозволеного» й «необхідного», які зазнали тотальної критики на попередніх етапах. Специфікою цієї системи є її легітимізованість, тобто, на відміну від характеристики «легальності», яка відображає процедурний (формальний) аспект її впровадження та функціонування, вона акцентує увагу на змістовому аспекті – на сприйнятті її суспільством як необхідній – й на загальноприйнятому характері законів і правил. З іншого боку, Г. Арентс стверджує, що враховуючи те, що у своїй діяльності людина нездатна завжди прорахувати достовірно підсумкові наслідки, насилля може залишатися раціональним лише за умов, що воно має короткострокові цілі [12, с. 92]. Така позиція, звісно, заперечується прихильниками ідеї структурного насилля. Утім варто визнати, що, незважаючи на відносну тривалість раціонального насилля та перманентність структурного, воно реалізується через конкретні акти насилля, які мають, дійсно, нетривалу дію, але при цьому існує довготривала загроза застосування насилля, яка також є, за визначенням, насиллям.

Також тривалість «раціонального» насилля зумовлена чинним у суспільстві передусім у культурній і політичній системах комплексом стримувань і запобігань виявам форм «міфічного». Так, у демократичних суспільствах таким запобіжно-стримувальним механізмом слугують періодичні та позачергові вибори, змагальні судові процедури, відкриті публічні поліцейські процедури тощо.

Особливою формою «раціонального» насилля є бюрократія. Власне, бюрократизація суспільства надає насиллю тотальний характер, що пояснюється відсутністю відповідальних за здійснення того чи іншого акту насилля, ускладненою системою тиску на владні інституції, що також призводить до заміщення влади насиллям. Бюрократія, за визначенням Г. Арентс, – це форма правління, при якій усі позбавлені політичної волі, позбавлені влади діяти; бо панування Нікого не є не-панування, і там, де все рівно безвладні, ми маємо тиранію без тирана» [12, с. 94]. Специфікою протестів другої половини ХХ століття, особливо студентських, є їх спрямованість проти правлячої бюрократії.

У тоталітарних суспільствах бюрократія як форма «раціонального» насилля має специфічний вияв як співпраця з таємними службами, інструментом дії яких є індивідуальні провокації. Задля запобігання появі «міфічного» насилля таємні агенти провокують співрозмовників на «таємні бесіди», тобто розмови на теми, заборонені владою, виявляючи так потенційних агентів соціальних змін. Специфікою соціального змісту діяльності таких служб є виявлення водночас контрагентів соціальних змін – індивідів, які добровільно викривають політичних опонентів. Спрямованість на окремих індивідів запобігає організації і створенню ситуації, коли окрема провокація пробудить синергію бунту. Функціонування бюрократичного апарату залежить від співпраці з такими інституціями, покликаними здійснювати тотальний контроль і всепроникне шпигунство, кар'єрне зростання немає чітких правил, а підкорюється, з одного боку, вмінням службовця до роботи таємним агентом, а з іншого – тенденції зміни правлячих еліт, яка полягає в стрімкому кар'єрному зростанні й такому ж падінні, тобто в тоталітарному суспільстві відбуваються регулярні (наприклад, раз на десятиліття) «чистки» еліт – звільнення одних таємних агентів, які посідають відповідні місця в бюрократичній системі, іншими. Такий насильницький оберт гігантської адміністративної машини, хоча й заважає підвищенню компетентності, має, на думку Г. Арентс, багато переваг, зокрема гарантує відносну молодість чиновникам, не допускає стабілізації умов, які принаймні в мирний час загрожують небезпекою для тоталітарного правління, знижуючи такі поняття, як старшинство й заслуги; не дає

змоги розвинути лояльність, яка пов'язує молодих співробітників зі старшими, від думки й доброї волі яких залежить їх просування; позбавляє людей безробіття й гарантує кожному отримання роботи відповідно до його освіти [13, с. 560–561]. Бюрократія як складова «раціонального» насилля в тоталітарному суспільстві запобігає появі протестних настроїв, спричинених пригніченням каналів участі в політичній діяльності, притаманних демократичному.

Суспільні трансформації позначаються зміною форм насилля («міфічного», «божественного» та «раціонального»), які визначають характер його перебігу. Період соціальної стабільності характеризується домінуванням «раціонального» насилля. Соціальна раціональність не зводиться до логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, а містить у собі проблему людини, має різні форми існування. Раціоналізація соціальних процесів полягає в їх теоретичному осмисленні та практичному відображенні у формі законів, статутів, декларацій чи у звичаєвому праві. «Раціональне» насилля реалізується військовими та поліцейськими організаціями, чия діяльність на основі права здійснювати насилля легітимізована, і містить у собі такі інструменти, як мораль, громадська думка тощо. «Раціональне» насилля здійснюється за принципом рельєфності бінарної опозиції спільно з принципом нормальності – принципово й при чому чітку (рельєфну) розрізнованість у всіх ситуаціях, що відповідають умовам раціонального пізнання, істини та брехні, правди і кривди тощо. Особливою формою «раціонального» насилля є бюрократія, яка деіндивідуалізує суб'єкт його дії.

Література

1. Koselleck R. Kritik und Krise: Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt / R. Koselleck. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp Verlag, 1973. – 248 S.
2. Бекер Д. Понятие системного насилия / Д. Бекер // Проблемы теоретической социологии. – СПб. : Петрополис, 1994. – С. 55–72.
3. Кримський С.Б. Нова раціональність – утвердження духовності // С.Б. Кримський // Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський ; передмова Мирослава Поповича. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 548–566.
4. Bates R. Prosperity and violence. The political economy of development / Robert H. Bates ; second edition. – New York, London : W. W. Norton & Company, 2010. – 144 p.
5. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт, Дж. Уоллис, Б. Вайнгаст ; пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. – М. : Изд. Института Гайдара, 2011. – 480 с.
6. Bates R. Organizing Violence / R. Bates, A. Greif, S. Singh // The Journal of Conflict Resolution. – 2002. – Vol. 46. – No. 5. – P. 599–628.
7. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с немецкого, сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова ; предисл. П.П. Гайдено. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644–706.
8. Луман Н. Власть / Н. Луман ; пер. с нем. А.Ю. Антоновского. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.
9. Sloterdijk P. Regeln für den Menschenpark Ein Antwortschreiben zu Heideggers Brief über den Humanismus / P. Sloterdijk. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1999. – 60 S.
10. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.
11. Barkan S.E. Collective Violence / S.E. Barkan, L.L. Snowden. – Boston : Allyn & Bacon, 2001. – 70 p.
12. Арентс Х. О насилии / Х. Арентс ; пер. с англ. Г.М. Дашевского. – М. : Новое издательство, 2014. – 148 с.
13. Арентс Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арентс ; пер. с англ. И.В. Борисовой, Ю.А. Кимелева, А.Д. Ковалева, Ю.Б. Мищенко, Л.А. Седова ; послесл. Ю.Н. Давыдова ; под ред. М.С. Ковалева, Д.М. Носова. – М. : ЦентрКом, 1996. – 672 с.
14. Карась А. Этика свободы и солидарности у гражданского общества / А. Карась // Часопис «І». – 2001. – № 21. – С. 110–139.

Анотація

Слюсар В. М. «Рациональное» насилие в социальных трансформациях. – Стаття.

У статті автор аналізує «раціональне» насилля, яке властиве періоду соціальної стабільності. На відміну від «міфічного» та «божественного», досліджувана форма насилля передбачає теоретичне осмислення соціальних процесів і практичне їх відображення у формі законів, статутів, декларацій чи у звичаєвому праві. Визначено спільні та відмінні риси «раціонального» й державного насилля, зокрема показано, що обидві форми реалізуються військовими та поліцейськими організаціями, чия діяльність на основі права здійснювати насилля легітимізована, але «раціональне» містить у собі такі інструменти, як мораль, громадська думка тощо. Розкриваються принципи, на основі яких здійснюється «раціональне» насилля. Також розкрито зміст бюрократії як особливій формі «раціонального» в демократичному й тоталітарному суспільствах.

Ключові слова: насилля, соціальне насилля, «раціональне» насилля, соціальні трансформації, бюрократія.

Аннотация

Слюсар В. М. «Рациональное» насилие в общественных трансформациях. – Статья.

В статье автор анализирует «рациональное» насилие, которое характерно для периода социальной стабильности. В отличие от «мифического» и «божественного», исследуемая форма насилия предусматривает теоретическое осмысление социальных процессов и практическое их отражение в форме законов, уставов, деклараций или в традиционном праве.

Автор определяет общие и отличительные черты «рационального» и государственного насилия, в частности показывает, что обе формы реализуются военными и полицейскими организациями, чья деятельность на основе права осуществлять насилие легитимизирована, но «рациональное» включает в себя такие инструменты, как мораль, общественное мнение и т. д. Раскрываются принципы, на основе которых осуществляется «рациональное» насилие. Также раскрыто содержание бюрократии как особой формы «рационального» насилия в демократическом и тоталитарном обществах.

Ключевые слова: насилие, социальное насилие, «рациональное» насилие, социальные трансформации, бюрократия.

Summary

Slyusar V. M. “Rational” violence in social transformations. – Article.

The article analyzes “rational” violence that is inherent in the period of social stability. In contrast to the “mythical” and “divine” studied form of violence involves theoretical understanding of social processes and their practical reflection in the form of laws, charters, declarations or in common law. The author defines the differences and similarities of “rational” and state violence, in particular indicates that both forms are implemented by military and police organizations, whose activities based on the right to exercise violence, is legitimized, but “rational” includes tools such as morale, public opinion etc. Also disclosed principles on which “rational” violence is carried. Also, revealed the content of bureaucracy as a special form of “rational” in democratic and totalitarian societies.

Key words: violence, social violence, “rational” violence, social transformation, bureaucracy.